

¹ Il secondo esilio, vol. I, str. 244, opšti citat; dr Lazar Tomanović: U spomen Nikoie Tomazea, Glas Crnogorca, 1896, br. 21, str. 2. — ² Tomanović L.: Bokelji u ratu za oslobođenje Grčke, Zadar, 1873, str. 43. — ³ Branko Babić, Odred Crnogoraca u međunarodnoj službi na Kritu (1897-1899), Istorijski zapisi, Titograd, 1965, 71-120. — ⁴ Put u Sinaj, Sarajevo, 1888, str. 90-99. — Djelo je prevedeno i na ruski. — ⁵ Crnogorci u Grčkoj, Glas Crnogorca, 7. oktobar 1886; dr P. Miljanić: Kratki izvještaj bolnice Danila I za 1886, Glas Crnogorca, XVI, 1. mart 1887, br. 9, str. 2, urednik Božo Novaković. — ⁶ Balkanska carica, Glas Crnogorca, 1891, br. 1, str. 3, br. 12, str. 3, br. 13, str. 2-3, urednik dr Lazar Kostić; br. 47. i 49, urednik dr L. Tomanović. — ⁷ Nikola Aspiotis, Glas Crnogorca, br. 2, 11. januara 1892, str. 3. — ⁸ Objava Velikog suda, Glas Crnogorca, br. 31, 1. avgust 1892, str. 4. — ⁹ Izvanredna muzikalna pojava, Glas Crnogorca, 31. maj 1897, br. 22, str. 3. — ¹⁰ Crkva sv. Vasilija u Nikšiću, Glas Crnogorca, god. XXVII, 3. oktobar 1898, br. 40, str. 3; Carigradski glasnik, br. 14, 1. april 1899; Tomanović dr L.: Crkva Sv. Vasilija Ostroškog u Nikšiću, kalendar Srbobran, Zagreb, 1901, 112-22. — ¹¹ Dr Atanasije Salambros, Glas Crnogorca, XXVII, 1898, br. 4, str. 4; br. 5, str. 3-4 (dopis s Rijeke); Zavištin, Novosti s Cetinja, Naše doba, Novi Sad, 1898, br. 6. — ¹² Iz bolnice, Glas Crnogorca, 12. novembra 1889, br. 46, str. 3. — ¹³ Dr P. Miljanić: Influenca, Glas Crnogorca, god. XIX, br. 2, 7. januar 1890; Kratki izvještaj dobrotvornog odbora Knjazu, isto, br. 9, 25. febr., str. 1-2; zahvalnica porodice Lukačević, isto, str. 4. — ¹⁴ J. Kujačić, Prilozi istoriji zdravstvenoe kulture Crne Gore, Beograd, izd. SANU, 1950, str. 85; Glas Crnogorca, 1908, br. 17, str. 4. — ¹⁵ Glas Crnogorca, ukaz, br. 26, 20. jun 1911; Grčko poslanstvo na Cetinju, isto, br. 44, 12. septembar 1915. odg. urednik Veljko Miličević. — ¹⁶ Glas Crnogorca, ukaz, god. XL II, br. 30, 5. jul 1913. odg. ur. M. Pavlović; isto, br. 48, ukazi, 12. oktobar 1913. — ¹⁷ Državni kalendar Kraljevine Crne Gore, 1912, str. 32-35; isto, 1913, 31-34; Glas Crnogorca, 1915, br. 36, str. 4, br. 41, str. 4, br. 42, str. 2 (vojna bolnica u Velimlju). — ¹⁸ Naši ljekari u borbi protiv zaraze, Glas Crnogorca, god. XL IV, br. 21, 2. maj 1915.; Doktor Vulgaris, isto, br. 11, 7. mart 1915. — ¹⁹ Marko Ž. Rakočević: Moračanke, Beograd, 1930, str. 11-41. — ²⁰ Kujačić J., spom. djelo, str. 78; Arso Pajević: Pet krstova Lazara Sočice, Javor, N. Sad, 25. maj 1879, br. 21; J. J. Zmaj, Lazar Sočica, isti list, 17. juna 1879, br. 24; Tomo P. Lješević: Saveta v. L. Sočice, Glas Crnogorca, br. 42, 10. oktobar 1894. — ²¹ Privremena bolnica, Glas Crnogorca, 1890, br. 17, str. 2; Pregled glavnih troškova dobrovoljnog komiteta, isti list, br. 28, str. 4; Ovlašteni za maloprodaju maraka, isti list, 1911, br. 48; Javna blagodarnost porodice Teodorides, isti list, jul 1913, br. 32, str. 4. — ²² Đuro Perović, Glas Crnogorca, 1. oktobar 1894, br. 40; Isto, Bosanska vila, 1895, br. 13, 193-94, piše Ilija Hajduković. — ²³ Društvo Cetinjske čitaonice, Glas Crnogorca, god. XXVI, br. 1, 1897, str. 4; Iz čitaonice, isti list, br. 3, str. 4; Svetosavska proslava, isto, str. 4; isto, br. 7, str. 3; isto, br. 9, str. 4; Iz čitaonice, isti list, 16. januar 1898, br. 3, str. 4; isto, br. 20, str. 4; Iz pozorišta, isti l., br. 51, 19. decembar 1898. — ²⁴ Spomenica Roberta Tolingera, Šabac, 1931, str. 38; Muzička enciklopedija, Zgb, 1958, 2, 719-20; Glas Crnogorca, 1911, br. 10. — ²⁵ Stevo Gavrilov Vicković, Glas Crnogorca, 1887, br. 12. — ²⁶ Tajne bračne ljubavi, Glas Crnogorca, 1895, br. 40, str. 4; 1896, br. 13.

ГРЕЧЕСКИЕ ВРАЧИ СЛУЖИВШИЕ В ЧЕРНОГОРИИ

Новак МИЛЯНИЧ

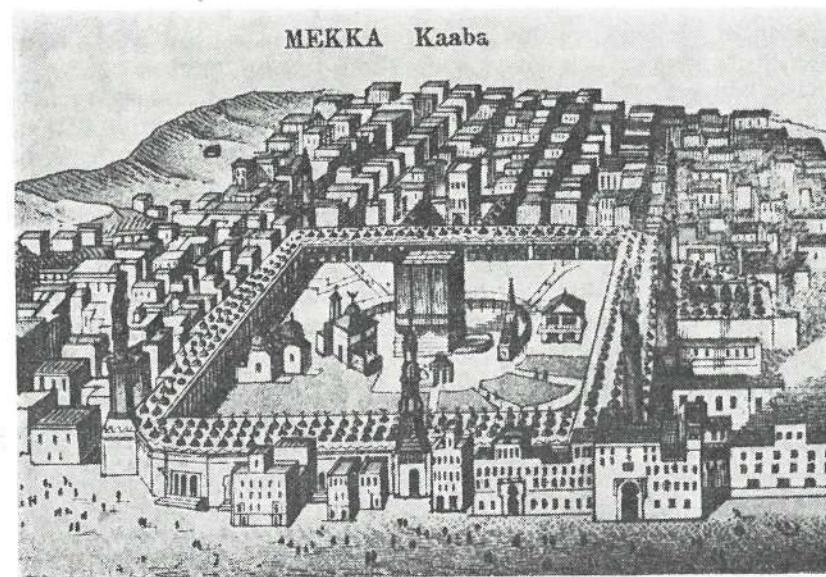
С 1868 ПО 1915 ГОДУ 12 ГРЕЧЕСКИХ ВРАЧЕЙ РАБОТАЛИ В ЧЕРНОГОРИИ. Самым замечательным из них оказался др Клеантес Теодоридес (Иедреде 1865 — Цетине 1895) объявивший большее число медицинских и других работ. Среди них видна монография Таины брачной любви, опубликованная в Цетинье в марте 1896, в которой автор обсуждает разные сексуальные и брачные проблемы. Это первое произведение такого жанра в медицинской литературе. Теодоридес изучал медицинские науки в Петербурге (Ленинград) и в Стамбуле.

ZDRAVSTVENO OBEZBJEĐENJE BOSANSKO-HERCEGOVAČKIH HADŽIJA NA PUTU ZA MEKU KRAJEM PROŠLOG VIJEKA

Sreten BOŠKOVIĆ
Ajša SMAILBEGOVIĆ

SA AUSTROUGARSKOM OKUPACIJOM BOSNE I HERCEGOVINE 1878. godine novoformirane zdravstvene vlasti sukobile su se, pored ostalih, sa jednim delikatnim teškim problemom: zdravstveno obezbjeđenje hadžija prilikom hodočašća na sveta mjesta.

Svake godine oko 50-130 bosansko-hercegovačkih hadžija kretalo se prema Hedžasu radi posjete Meki. Putovalo se u nekoliko pravaca: preko Trsta manjim dijelom, a većim dijelom preko Istambula, Aleksandrije, Sueskog kanala u Jambu. Kada su vladale nepovoljne zdravstvene prilike u Egiptu (epidemija) zaobilazila se Aleksandrija i direktno iz Istambula putovali preko Sueca u Jambu. U Jambi su formirani karavani od strane posebnih agenata koji organizuju hodočasničku kampanju i kamilama nastavljen put do Meke. Ovo putovanje karavanom trajalo je 3 nedelje. Nakon završetka religioznih obreda povratak je vodio preko Džide do koje se putovalo kamilama 2 dana. Za vrijeme bajramskih svečanosti u Meki se tada

skupljalo do 250.000 hadžija od kojih je manji broj dolazio sa Sjevera a veći dio morskim ili karavanskim putem od Juga ili Istoka (Indija, Java, Pakistan) u kojim krajevima je stalno vladala epidemija kuge i kolere.

Sanitetske vlasti austrougarske monarhije su se veoma zabrinule kada su se suočile sa problemom zdravstvenog obezbjeđenja hodočasničkog puta. Do austrijske okupacije to nije bio takav problem kao sada, jer je postojala velika mogućnost prenosa kuge i kolere u Evropu i to na dva načina: dolaskom agenata iz svetih mjesta koji su vrbovali hadžije za put i odlaskom samih hadžija. Zbog toga je zdravstveno obezbjeđenje hadžija i epidemiološka situacija nastala iz ovih putovanja, bila predmet stručnih rasprava na mnogim savjetovanjima ljekara u Evropi i Bliskom istoku a posebno na Međunarodnom sanitetskom savjetu u Aleksandriji 1890, i sanitetskoj konferenciji u Veneciji 1892, (austrougarski delegat dr Kuefstein), Drezdenu 1893, Parizu 1894, II sanitetskoj konferenciji u Veneciji 1897. Na ovim skupovima ustanovljen je postupak i uputstva za sanitetsko obezbjeđenje puta, protivepidemske mjere za suzbijanje kuge i kolere, mjesto i trajanje karantena, način dezinfekcije, način tretiranja umrlih, njihovog prtljaga, maršrute itd. Shvativši značajnim sprovođenje u djelo ovih instrukcija Bosansko-hercegovačka vlada je nastojala da sama organizuje grupna putovanja hadžija, želeći na taj način da ima evidenciju i potrebnu sanitarnu kontrolu. Prve korake koje je preuzela u vezi hadžija bile su nakon epidemije kolere 1881. i 1882. na arapskom poluostrvu i Meki. Tako je naredbom od 22. septembra 1881, br. 22599/I uvedeno grupno putovanje sa pojačanim pasošima. Evidencija i zdravstvena kontrola povratnika sa hadžiluka se postepeno usavršavala ali i pored toga broj smrtnih slučajeva među hodočasniciima je bio vrlo visok, 30—40%. 1890. godine administrativnim putem Bosansko-hercegovačka vlada imenuje svake godine vođu puta (Reis-ul-Hudžadž) kako bi dobila pouzdane podatke o zdravstvenom stanju hadžija pri povratku, urednom prolasku kroz epidemska mjesta i karantene, jer je naročito sa ovim posljednjim bilo problema radi samovolje putnika i sl. Vođe puta su bili dobri poznavaoци vjerskih obreda, autoritativne osobe koje imaju zadatak praćenja puta, evidenciju zdravstvenog stanja putnika i mjesta kroz koja se prolazi, držanje hadžija na okupu, zahtjev za zaštitu austrougarskih poslanstva u slučaju neprilika sa tamošnjim vlastima i čuvanje prtljaga umrlih hadžija na putu. Određivanje vođe puta hadžije su svesrdno pozdravile. U duhu preduzetih mjera, boljeg zdravstvenog obezbjeđenja hadžija Bosansko-hercegovačka vlada napravila je 1890. ugovor sa austrijskim Lojdom po kome Lojd obezbeđuje prevoz hadžija. Upravo te 1890. godine izbila je epidemija koldre u Meki. Od 104 hadžije koji su 1890 krenuli na hodočašće, po povratku u Džidu Lojdom brod je preuzeo 88 preživjelih a u domovinu se vratilo 63 (smrtnost 39,4%).

Na osnovu odredaba Međunarodnog sanitetskog savjeta u Aleksandriji, u karantenskoj stanici u El Toru je pri povratku izvršen ljekarski pregled svih hadžija koji su tom prilikom napustili brod. Izvršena je dezinfekcija njihovih stvari, posade i broda iako dosta površno zbog pomanjkanja potrebnih tehničkih sredstava. Hadžije su bile u 20-dnevnom karantenu koji je inače propisan 15 dana, ali zbog pojave novih slučajeva kolere produžen je još 5 dana. Brod je prošao kroz Sueski kanal karantenskom vožnjom

nigdje ne pristajući jer egipatska vlada nije dozvoljavala da stupaju na njeno tlo. Na Lojdomovom brodu su se takođe nalazili mnogi hodočasnici iz Anadolije tako da je brod morao pristati u Smirni. Dalje, prema odredbama Međunarodnog sanitetskog savjeta ponovni pregled hadžija i dezinfekcija stvari izvršena je u Smirni (Klakomena) i nakon toga brod dobio dozvolu za slobodnu plovidbu u domovinu. Prije ulaska u Austrougarsku hadžije su provele 7 dana u karantenu bolnice Sv. Bartolomeja u Trstu. Ova briga oko organizacije putovanja koju je preuzela Bosansko-hercegovačka vlada a sve radi sprečavanja unošenja opasnih bolesti sa Bliskog istoka, bila je sa zahvalnošću primljena od strane domaćih vjernika.

Ali, kao što vidimo ovaj prvi organizovaniji put hodočasnika završio se smrtnošću od 39%, tako da je to sve ponukalo Vladu na razmišljanje da se za putovanje obezbijedi i sanitetsko osoblje kao pratnja hadžijama. Tome je doprinijela i citirana epidemija kolere u Meki 1890, kao i otkazivanje plovidbe Lojdomovih brodova uz popust, zbog nerentabilnog zadržavanja u mnogim karantenama. Ipak na intervenciju vlade Lojd pristaje da i ove 1890. godine preveze hadžije od Trsta do Aleksandrije uz određeni popust. 1891. javlja se velika epidemija kolere u čitavom Hedžasu tako da Bosansko-hercegovačka vlada donosi definitivnu odluku da svake godine odredi jednog zvaničnog ljekara kao pratioca grupe. Njegov zadatak je bio da kontroliše kretanje, ishranu i zdravstveno stanje hadžija, da pruža ljekarsku pomoć hadžijama i posadi, saraduje sa lokalnim zdravstvenim vlastima u toku puta i u slučaju pojave zaraznih bolesti najkraćim putem obavještava Sanitetski odsjek (Sanitäts Departement) Zemaljske vlade. Prvi ljekar pratilac hadžija bio je dr Julije Macanec, pokrajinski ljekar. Već prilikom svoje prve misije dr Macanec se iznenada razbolio i podlegao od jednog nejasnog oboljenja u Džidi koje je u zvaničnim izvještajima nazvano: Tifusna groznica. Za vrijeme ovog puta među hadžijama se nije pojavila nikakva epidemija kolere, nego su samo mnogi dobili dizenteriju koja je nazvana hadžijska dijareja od koje je u El Toru jedan umro. Sanitetske mjere na Sueckom kanalu u El Toru su bile kao i prošlogodišnje. Povratak je sada preko Istambula a u Klakomeni kod Smirne je bila 10-to dnevna karantena. Od tada stalno je put išao ovim pravcem. Od 102 hadžije nije se vratilo u domovinu 36 ili 35,3%.

1892. godine hodočašnički put nije predstavljao naročitu opasnost s obzirom na »mirno« stanje sa epidemijama, ali ipak je hadžije pratio zvanični ljekar dr H. Sami Šerbić, inače prvi školovani ljekar Musliman iz Bosne. Ove godine je smrtnost prilikom hodočašća znatno smanjena na 9,5%.

1893. izbila je velika epidemija kolere u Jemenu i proširila se na Hedžas. U toku puta od 120 hadžija podleglo je 59 (smrtnost 49%). Sanitetsko obezbjeđenje obavljao je zvanični lekar Vlade dr Karlinski, koji je o svemu obavijestio sanitetske vlasti u domovini, još u toku puta. Sanitetski odsjek Zemaljske vlade preuzeo je posebne mjere za doček hadžija u domovinu, radi velike ugroženosti od epidemije. U Istambul se grupa hadžija samovoljno podijelila u 2 grupe, što nije bilo poželjno i što nije bilo lako spriječiti. Jedna grupa je prošla od Carigrada kopnenim putem do Beograda i riječnim brodom Bosansko-hercegovačke riječne plovidbe od Beograda do Brčkog. U ovoj grupi je vršen strogi ljekarski nadzor i nigdje nisu stupali na tlo do Brčkog. Rublje i stvari su temeljno očišćeni i dezinficirani.

Druga grupa vratila se morem iz Istabula do Trsta i prema propisima sanitetskih vlasti provela u karantenu Sv. Bartolomeja u Trstu 5 dana. Po dolasku kući 1-2 nedelje je praćeno zdravstveno stanje hadžija. Srećom, nije se pojavio ni jedan slučaj oboljenja kod kuće, pa se ne može dovesti u vezu epidemija kolere u Bosni 1893, godine za koju se tvrdilo da su donijele hadžije.

Dr Hadži Mehmed Sami Serbić

1894. god. hodočasnička kampanja proglašena je bezopasnom jer su zdravstvene prilike u Hedžasu bile vrlo povoljne. U Meki je podignuta nova bolnica i preduzeto niz preventivnih mjera za hodočasnike. Karantena je obavljena u El Toru i Klakomeni samo po 3 dana. Zdravstveno stanje hadžija je bio vrlo povoljno, sa smrtnošću od 13,2% zbog iznemoglosti i starosti. Ljekar pratilac bio je dr Kobrynski.

1895. javlja se sporadična kolera u Meki i epidemijski u nekim karavanima sa većom smrtnošću (35,5%), kojoj su podlegli i mladi i snažni ljudi. U El Toru je zavedena 15-to dnevna karantena sa detaljnom dezinfekcijom prtljaga. Ranije dezinfekcija nije bila, kao što smo naveli temeljna pa je na međunarodnim konferencijama za sanitarne protiviepidemske mjere u Dresdenu 1893. i Parizu 1894. naročito skrenuta pažnja na strogo pridržavanje karantena i dezinfekcionih mjera, pa je to razlog temeljne dezinfekcije u El Toru 1895. Osim u El Toru obavljen je karantin od 3 dana u Bejrutu. Ljekar pratilac je ove godine dr Fischer.

1896. je vladala velika epidemija kolere u Egiptu sa veoma visokom smrtnošću, tako da je Sanitetski odsjek Zemaljske vlade u skladu sa zaključcima međunarodnih skupova, izdao zvanično saopštenje o odvraćanju hodočasnika od nakane na put u sveta mjesta za ovu godinu. Zemaljska vlada odmah iza toga ukida putne i druge povlastice za ovaj put. Zvanično grupno putovanje za koje se ranijih godina angažovala i Zemaljska vlada ovaj put je izostao, pa prema tome i pratnja oficijelnog ljekara. Broj hadžija 1896. godine je bio samo 74. Obzirom na kolere u Egiptu izostavljen je karantin u El Toru na Suecu, nego samo u Klakomeni i Bejrutu. Svojom cirkularnom naredbom br. 71132/I od 15. juna 1896. Zemaljska vlada je propisala detaljna uputstva o postupku sa prtljagom i ljekarskim pregledima za vrijeme prolaska kroz pogranična mjesta Monarhije kao i o boravku i kontroli u zavičajnim mjestima. Ali zdravstvene prilike su se u Hadžasu znatno popravile pa je smrtnost iznosila 16,2% i nije opisan ni jedan slučaj kolere kod kuće.

1897. hadžijskom putu zaprijetila je velika opasnost od pojave epidemije kuge u Bombaju koja se preko indijskih hadžija mogla prenijeti u Hedžas a preko bosanskih u Evropu.

II međunarodna sanitetska konferencija zasjeda u Veneciji 1897. godine i raspravlja, pored ostalog, o hitnom preduzimanju mjera za sprečavanje prenosa epidemije preko hadžija u Evropu. Imajući u vidu kugu kao novu bolest koja prijete Evropi, sa dugom etiologijom, inkubacijom i protiviepidemskim mjerama, donešeni su novi propisi u vezi karantena, dezinfekcije, ljekarske kontrole ishrane itd. Ovo je naročito važno za karantene u El Toru, Klakomeni i Bejrutu. Zvanični stav vlasti u Bosni je bio da se na hodočašće za 1897. godinu ne ide, uz ukidanje povlastica. I ne samo to, nego je sa službenog mjesta rečeno da u slučaju izbijanja bilo jednog slučaja kuge u Hedžasu, bosansko-hercegovačkim hadžijama neće biti dozvoljen povratak u domovinu. Koliko je ovo bilo ozbiljno, ne samo da Sanitetski odsjek nije dao oficijelnog ljekara za pratnju, nego niko od zvaničnih predstavnika Islamskog vjerskog poglavarstva nije pristao da bude vođa puta (Reis-ul-Hudžadž) za ovu godinu.

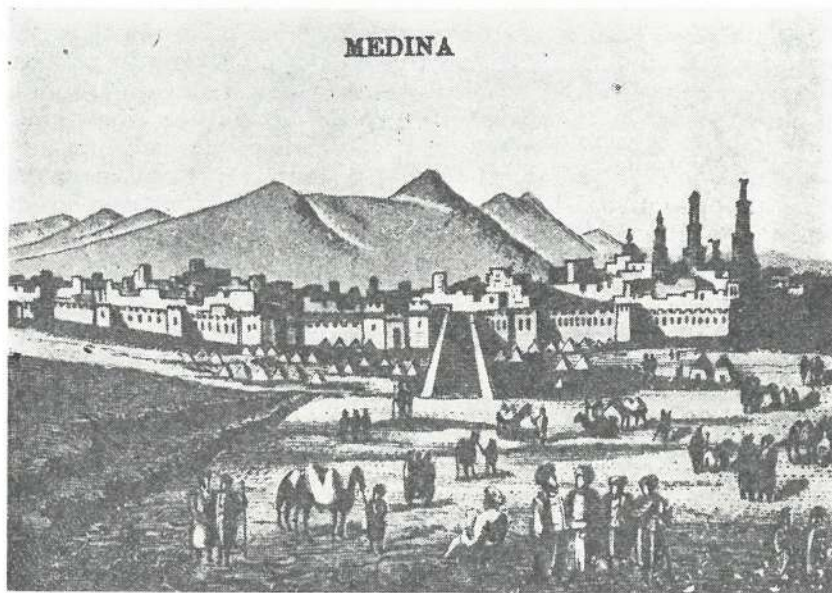
Ali zvanična zabrana hadžiluka nije se mogla nikako sprovesti, koliko god ona imala pozitivne intencije. Sama zabrana je izazvala veliko negodovanje među vjernicima i nije imala praktičkog efekta, jer bi pojedini vjernici vadili pasoše za odlazak u inostranstvo i zatim tamo dobijali turske pasoše i inkognito putovali u etapama do Meke. U ovom posljednjem se krila ogromna opasnost, od izbjegavanja evidencije u toku odlaska, puta, ljekarske kontrole a naročito nadzora prilikom povratka, što je baš Sanitetski odsjek Zemaljske vlade i želio da sprovede u vezi hadžijskog hodočašća.

Francuska i Rusija su zvanično zabranile svojim vjernicima odlazak na hadž za ovu godinu, pa je kasnije konstatovano da je veliki broj hadžija iz ovih zemalja ipak išao na hodočašće preko Perzije, Tunisa i Alžira. Imajući ovo u vidu Zemaljska vlada je 20. maja 1897. godine izdala naredbu br. 60530/I o rigoroznom postupku sanitetskog obezbjeđenja prilikom hodočašća sa dopunskom 10-dnevnom karantinom u zavičajnom mjestu. U naredbi stoji klauzula o zabrani povratka u slučaju izbijanja kuge

u Hedžasu a onima koji ipak pođu na hadž da se bez naknade prilikom povratka imaju spaliti svi lični predmeti.

Na hadž je otišlo samo 490 osoba, njima se pridružilo još 8 bosanaca koji su živjeli u Istambulu.

Na predlog Sanitetskog odsjeka Zemaljske vlade, bez obzira što hodočašće nije zvanično organizovano, Vlada šalje dr Hildesa kao zdravstveno obezbjeđenje u El Tor radi kontrole protivepidemskih mjera. Zdravstveno stanje stanovništva u svetim mjestima za vrijeme bajramskih svečanosti je bilo povoljno i tek nakon povratka hadžija iz Džide javilo se nekoliko slučajeva kuge. Dr Hildes izražava sumnju da je kuge bilo i u Džidi i za vrijeme boravka naših hadžija, pa su zbog toga zadržani u karantenu u Istambulu 21 dan i tek nakon toga zabrana za povratak u domovinu je skinuta. Dalji put je vodio preko bugarske granice gdje je u mjestu Hebidževo zaveden 24-satni karanten i dezinfekcija stvari, i nastavljen put preko Caribroda, Niša, Zemuna u Bos. Brod. Prilikom puta brodom od Zemuna do Bos. Broda hodočasnici nisu smjeli napuštati brod. Put kroz Srbiju prekinut je u Nišu gdje su srpski policijski organi vratili hadžije u Caribrod. Tek po isteku 24-satnog karantena u Caribrodu hadžijama je srpska vlada dozvolila tranzit kroz Srbiju sa vrlo strogim pridržavanjem međunarodne konvencije o zdravstvenom obezbjeđenju hadžija. U Bosanskom Brodu je takode shodno Konvenciji izvršen rigorozan pregled, dezinfekcija a sav prtljag upućen u Sarajevo radi temeljne dezinfekcije. Smrtnost hadžija na putu ove godine iznosila je 7%.

Naredne 1898, 1899, i 1900. proglašene su kao opasne za hodočašće radi sve novih slučajeva kuge u Džidi i Meki.

Od 1898. godine Zemaljska vlada ponovo organizuje grupna putovanja hadžija u Meku i određuje zvaničnog ljekara za sprovođenje u djelo si-

gurnosnih mjera propisanih ranijim naredbama. Ove godine naredbom br. 49538/I od 8. aprila Zemaljska vlada stavlja na snagu ranija nagovještavanja zabrane povratka u zemlju hadžijama sa epidemičnog područja (Hedžas), sve dok Međunarodna sanitetska konferencija ne skine ovu zabranu. 3. maja iste godine Vlada izdaje dopunsku naredbu br. 62213/I o ograničenom zadržavanju hadžija-povratnika samo na pojedine propisane stanice, kao i policijski postupak za prekršitelje ove Naredbe.

Naredbom 13. marta 1899 br. 30526/I Vlada, zbog izbijanja kuge u Džidi zabranjuje povratak iz Hedžasa svim osobama u Bosnu i Hercegovinu.

Godine 1900. i 1901. skinuta je zabrana povratka radi sređivanja zdravstvenih prilika. Karantin u El Toru se razvio u modernu instituciju sa rigoroznim dezinfekcionim mjerama i obučanim personalom. U Bosanskom Brodu je određena posebna zgrada i adaptirana za karanten hadžija i protivepidemske mjere. Sanitetski nadzor i policijske mjere su veoma pooštrene prema onim hadžijama pojedincima koji su se odvajali od grupe, te na taj način izbjegavali ljekarsku kontrolu i dezinfekcioni postupak. Ovako strogi postupak posebnom naredbom od 6. jula 1900, br. 100138/I protegnut je i na arapske agente koji su vrbovali hadžije u BiH za hodočašće.

Pogrešno bi bilo zaključiti da je smrtnost hadžija bila isključivo prouzrokovana kolerom, nego nizom starijih i hroničnih oboljenja, koje su kosile hodočasnike na ovom dugom veoma zamornom i neudobnom putu. Među njima se naročito spominje dizenterija, slaba ishrana, vrućine, fizički napor, srčane slabosti, toplotni udari. Jedino 1893. od 120 hadžija umrlo je 59 i to svi od kolere. Ali mortalitet hadžija 1886. iznosio je dvije trećine, što je sve i uticalo na potrebu stvaranja solidnijeg sanitetskog obezbjeđenja. Za vrijeme epidemije kolere u Meki 1895. smrtnost u karavanama je bila ogromna, tako da je samo u jednoj karavani od 17.000 putnika umrlo od kolere 6.000 putnika. Obzirom da su bosansko-hercegovačke hadžije išle istim putem ovog karavana to je njihova smrtnost bila 35,5%.

Naročito je smrtnost od iscrpljenosti bila velika prilikom marša iz Meke u Medinu. Na ovako oslabljen organizam starošću, iznemoglošću, hroničnim bolestima i oskudnom ishranom, kolera je pokazala fantastičnu virulentnost. Samo nakon par sati povraćanja, proljeva i grčeva nastupila bi smrt, tako da je bilo nemoguće intervenisati u smislu liječenja ovih slučajeva. Zvanični pratilac hodočasnika 1898, bio je dr Sainderfled, 1899. i 1900 dr Kötschet a 1901. ponovo dr Hildes.

Od zavođenja sigurnosnih protivepidemioloških mjera, ljekara kao pratioca hodočasničkog puta, kao i policijskih mjera za prekršioce naredbi Sanitetskog odsjeka Zemaljske vlade, znatno je smanjena smrtnost hadžija na ovom teškom i opasnom putu. Tako da od 1893. kada je smrtnost bila 49%, 1900. ona spada na 2%, što predstavlja znatan uspjeh u misiji zdravstvenog obezbjeđenja hodočašća.

Nema sumnje da je uspjehu zdravstvenog obezbjeđenja puta mnogo doprinijela misija bosansko-hercegovačkih ljekara, u kojoj je dr Macanec i život izgubio, pa se u godišnjem izvještaju Zemaljske vlade o zdravstvenom stanju u Bosni i Hercegovini 1903. godine, za njihov udio u spriječavanju epidemije kuge i kolere u našim krajevima, kaže »Misija

bosansko-hercegovačkih ljekara u pratnji i sanitetskom nadzoru hadžijskog puta, bila je veoma teška, odgovorna i spojena sa mnogim oskudicama i opasnostima. Pažnji i energiji ovih ljekara treba u velikoj mjeri zahvaliti za spriječavanje unošenja infektivnih bolesti u Bosnu i Hercegovinu.«

Izvori

¹Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina, 1878-1901. — ²Jahrbuch des Bosn.-Herceg. Landesspitals in Sarajevo für 1897, 1899 und 1900. — ³Jeremić R., Prilozi istoriji zdravstvenih i medicinskih prilika Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-ugarskom, Beograd, 1951.

SANITARY PROTECTION OF PILGRIMS OF BOSNIA AND HERZEGOVINA ON THEIR WAY TO MECCA AND MEDINA, AT THE END OF LAST CENTURY

Sreten BOŠKOVIĆ
Ajša SMAILBEGOVIĆ

BASED ON INFORMATION, AN INSIGHT INTO THE STATE OF CHOLERA AT the turn of the last century in this region can be attained: manner and ways of its spreading in the countries of the Near and Far East, where the disease was epidemic; nature and pathogenity of »religious cholera«, caused by pilgrims visiting Mecca and Medina as an important epidemiological factor in the transfer of cholera to this country; medical requirements in Bosna and Herzegovina at the turn of the last century, and the steps that the Austrian and Hungarian medical and governmental authorities took for protection against the transfer of cholera by means of pilgrims; inconveniences of the precautionary measures; survey of international assemblies and conventions on conditions for the safety of pilgrims in the medical sense; fear of the Austro-Hungarian authorities that, through the occupied province of Bosna and Herzegovina, the cholera would be transferred to other provinces of the monarchy and to Central Europe; rigidity of medical and sanitary measures and their persecution; survey of the number of diseased and their mortality; first medical attendants for pilgrims, as a warrant of the steady implementation of sanitary requirements; results of the medical prevention of pilgrims' journeys and medical personnel as the first victims; contribution of doctors in Bosnia and Herzegovina in preventing the penetration of cholera to this country through pilgrims.

POČECI RADA SOMBORSKE BOLNICE (XVIII VEK)

Kosta POPOV

STEKAVŠI STATUS SLOBODNOG KRALJEVSKOG GRADA 1749. G. Magistrat Sombora izdaje svoj prvi Statut (slika 1 a). Tačka 26 nalaže (slika 2 b) da se Kraljevskoj komori redovno dostavljaju izvještaji o stanju računa crkvenih i bolničkih fundacija, i to ne samo postojećih, već i onih koje će se tek oformiti, kako katoličkih tako i pravoslavnih. Bolničke fundacije obuhvatale su: hospitalium, lasaretum, xenodochialium, nosocomium, itd.¹

Na osnovu Statuta Magistrat obaveštava Kraljevsku komoru (sl. 2 a. i 2 b.) da u Somboru Nosocomium i Hospitalium ne raspolažu nikakvim fundacijama za svoje izdržavanje od kojih bi se mogao ubrati neki novac. Ne dotiranju ih ni pravoslavna ni katolička crkvena opština, ali zato o njima brinu, kao o humanitarnim ustanovama, a izdržavaju ih preko crkvenih ubiranja i dobrovoljnih priloga.²

Ovo je prvi pisan dokumenat do sada pronađen koji ukazuje na postojanje somborske bolnice u 1749. g. što ne znači da ta bolnica u bilo kojem vidu, nije i ranije delovala.

Humanitarne ustanove među koje spadaju hospitalium i lasaretum u početku su bile javne zadužbine, različitog tipa prema svrsi delovanja. Najčešće su bili: 1) domovi za bolesne, nemoćne i bogalje. 2) sirotišta i domovi staraca i 3) potkrovlja i čarde za lualice i beskućnike. Neke od ovih obavljale su sve vrste delatnosti, a većina samo po jednu od navedenih.

U Somboru je 1749. g. postojao Nosocomium, dom za nevoljne i bogalje i Hospitalium, ili kako su ga popularno nazivali »špitalj« za smeštaj obolelih. Taj »špitalj« označujemo kao početak somborske bolnice jer je kontinuirano evoluirao do današnje Opšte bolnice.^{1 2}

Prve fundacije u korist somborske javne bolnice (»Hospitalium germinale«) takođe datiraju iz 1749. g. Postoji spisak legata prikupljenih u korist javne bolnice »od osamostaljenja grada do 1804. g.« (sl. 3) izvađenih iz testamenata smeštenih u Arhivi slobodnog kraljevskog grada Sombora. Na tome spisku suma sakupljenog novca iznosi 1442 for. i 40 krajc. Pretpostavljamo da se pod »osamostaljenjem« smatra 1749. g. kada je Sombor dobio status slobodnog kraljevskog grada a ne 1717. g. kada je postao varoš³.